

Verska in jezikovna raznolikost in (ne)strpnost v 18. stoletju – Ziljski (podtalni) protestanti na prehodu v tolerančno obdobje

THEODOR DOMEJ

A 9020 Celovec, theodor@domej.at

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

---

Po Zagoričah, koroški vasici na vznožju Peči na današnji tromeji med Avstrijo, Italijo in Slovenijo, je poimenovana skupina evangeličanov, ki je bila v prvem obdobju po objavi tolerančnega patenta (1781) edina evangeličanska skupnost slovenskega jezika na ozemlju t. i. habsburških dednih dežel. Gradila je na tradiciji skoraj dvestoletnega verskega življenja v pogojih podtalnosti in verske nestrpnosti. Premajhna, da bi se mogla glede na veljavne predpise organizirati kot samostojna cerkvena občina, se je priključila nemški v nekoliko oddaljenem Bleibergu. Ob verskih izzivih in napetostih članek analizira jezikovna in etnična vprašanja v prednacionalnem obdobju na stičišču Slovencev in Nemcev. Prikazuje tedanjo podobo, kakršno so imeli vodilni predstavniki bleiberške evangeličanske občine o slovenski skupini in slovenskem jeziku. Prispevek se ukvarja tudi s prizadevanji za izdajo temeljnih protestantskih tiskov v slovenščini.

A small group of Protestants, named after the Carinthian village Agoritschach (Zagoriče) at the foot of the Karawanks on the today's border between Austria, Italy and Slovenia, was the only Slovene Protestant community in the territory of the Habsburg hereditary lands in the first period after the publication of the Edict of Tolerance (1781). For two centuries, the group preserved its forbidden faith and cultivated it with the help of Slovene prints and manuscripts. According to the contemporary regulations, too small to be organized as an independent religious community, it joined the German speaking community of Bleiberg. The article analyses linguistic and ethnic issues in the pre-national period. It shows how the leading representatives of the Bleiberg Protestant community viewed the Slovene group and Slovene language. It also deals with the efforts to publish some basic Protestant books in Slovene.

Ključne besede: Koroška (Avstrija), protestanti, slovenski jezik, knjižni projekt, identiteta

Key words: Carinthia (Austria), Protestants, Slovene language, book project, identity

---

Uvod

Ustanovitev evangeličanske skupine slovenskega jezika v spodnjem delu Ziljske doline po objavi tolerančnega patenta leta 1781 je imela predzgodovino, dolgo več kot dvesto let. To je ni razlikovalo od drugih evangeličanskih občin, ki so jih tedaj na Koroškem oblikovali protestanti. Njena glavna posebnost je, da je bila edina skupina evangeličanov slovenskega jezika na ozemlju habsburških notranjeavstrijskih dežel,

ki je v pogojih podtalnosti vztrajala pri evangeličanski veri. Večja protestantska skupnost slovenskega jezika kot tista na Koroškem je bila v Prekmurju, vendar so v Ogrskem kraljestvu vladale drugačne verske razmere kot v habsburških deželah Svetega rimskega cesarstva. Na podlagi znanih virov moremo sklepati, da koroški evangeličani slovenskega jezika niso vedeli za prekmurske protestante – in obratno.

Reformacija in podtalni protestantizem – korenini zagoriške tolerančne skupine

Reformacijsko gibanje je bilo v 16. stoletju na Koroškem močno. Ne le plemstvo in meščanstvo, tudi precejšen del podeželskega prebivalstva, v nemškem delu dežele močneje kot v slovenskem, je sledil verskemu gibanju, ki ga je sprožil Martin Luther. Na uveljavitev, predvsem pa na razvojno smer evangeličanske vere na Koroškem je vplival tudi organizator reformacije na Slovenskem Primož Trubar. Protireformacija je v habsburških deželah Notranje Avstrije zatrla Evangeličansko cerkev. Prizadevanja za katoliško obnovo z baročno obliko pobožnosti so bila dokaj uspešna. Plemstvo in meščanstvo, v 16. stoletju glavni opori reformacijskega gibanja, sta po pregonu versko neuklonljivih protestantov stala v prednjih vrstah katolicizma. Samo med delom podeželskega prebivalstva, največkrat v geografsko odročnih legah, so se pod tanko plastjo navideznega katolicizma ohranile skupine protestantov, ki so – izpostavljene raznim oblikam pritiska – v bolj ali manj okrnjeni obliki ohranjale reformacijsko izročilo. V primerjavi s 16. stoletjem je torej prišlo do bistvene spremembe glede na družbeno sestavo članstva evangeličanske verske skupnosti. Na Štajerskem in Koroškem je bilo nekaj regij, kjer so bili večji deli ali pa celo večina prebivalstva povsem upravičeno osumljeni protestantizma. Kljubovali so tako ukrepom svetnih oblasti kot tudi vsiljevanju katoliške vere. Med Korošci slovenskega jezika so vztrajali pri protestantizmu samo prebivalci krajev okoli Podkloštra (Arnoldstein) na Koroškem; največ jih je bilo v Zagoričah (Agoritschach) in Sovčah (Seltschach), nekaj pa v bližnjih krajih.

Protestantizem na Koroškem je bil po prelomnicah 1600 in 1628 oblika verskega življenja brez lastnih duhovnikov ali drugih poverjenikov, vendar na krajevni ravni ne brez oseb z naravno avtoriteto. Ohraniti se je mogel z mešanico konspirativnosti, dvojnega življenja, maskiranja in ne nazadnje sprenevedanja, pri katerem so sodelovali tako protestanti kot tudi katoličani z lokalno katoliško duhovščino in svetno oblastjo vred. Tak način življenja je sicer imel v sebi elemente nonkonformizma in subverzivnosti, vendar ni ogrožal ustroja družbe. Luteranstvo je sprejemalo družbeni sistem in ni nasprotovalo aktivnemu vključevanju v gospodarsko življenje. Koeksistenca dveh verskih orientacij v pogojih, ko je ena izmed njih prepovedana, pa ustvarja nelagodje, sumničavost in marsikatero drugo, večinoma negativno posledico. Več kot samo javna tajnost je bila, v katerih krajih živijo protestanti in v veliki meri tudi, katere družine ali osebe se nagibajo k tej veroizpovedi. Zato ni povsem umestno govoriti o tajnem protestantizmu. Ustrezneje ga je imenovati podtalna oblika protestantizma (prim. Steiner 2018: 20).

Za časa Marije Terezije, ki je v okviru svoje državne verske politike posvetila veliko pozornosti rekatolizaciji podtalnih protestantov, je leta 1752 na Koroškem v sodelovanju cerkvenih in svetnih oblasti nastala mreža 26 misijonskih postaj z

namenom, »iztrebiti krivo vero« (Tropper 1989: 82). Čeprav sta bili slovenski vasi Sovče in Zagoriče na glasu, da je del tamkajšnjega prebivalstva usmerjen protestantsko, tam kljub predlogu niso ustanovili misijonske postaje, očitno zato ne, ker tega nista želeli ne podkloštrska župnija ne lokalna svetna oblast. Obe sta zanikali obstoj protestantske skupine. Podkloštrski župnik je leta 1756 ob pastoralni vizitaciji goriškega nadškofa zatrdil, da so vsi sprejemanja teh zakramentov sposobni farani opravili velikonočno spoved in nihče ni osumljen krivoverstva (Tropper 1993: 301) V okviru ankete, ki jo je izvedlo koroško deželno glavarstvo, je še leta 1774 podkloštrsko dvorno sodišče takole opisalo verski položaj:

Kar se tiče vere, je tukaj zanjo zelo dobro poskrbljeno in doslej ni bilo treba namestiti kot v nekaterih drugih krajih posebnih uradnikov ali pa misijonarjev (KLA, Stift Arnoldstein I, Fasz. 26, XIII E).

Odgovora sta šolski primer maskiranja podtalnega protestantizma v teh krajih. Po drugi strani pa se je prav iz tega časa ohranila protiprotestantska cerkvena pesem. V rokopisni pesmarici, ki je nastala leta 1754 v Podkloštru in v strokovni literaturi nosi ime po njenem piscu Luki Maurerju (Smolik 1963: 23), najdemo pesem (na straneh 321–326), ki je v neposredni zvezi s kontroverznim odnosom Katoliške cerkve do evangeličanske veroizpovedi. Gotovo gre za odziv na sožupljane, osumljene protestantizma. Pesem nosi naslov *To IE ENA LIPA PESEM od TE PRAVE FVNdAMENT KATOLShEKE KERShANSKE VERE* (To je ena lepa pesem od te prave fundament katoliške krščanske vere) in ima petnajst štirivrstičnih kitic. V drugi kitici sta verza, ki poudarjata edino zveličavno katoliško vero: »All tazhe vere nemash ti / vnebese priti Troshta ni« (Če take vere nimaš ti, v nebesa priti upanja ni).

Protestantsko življenje v pogojih verske nestrpnosti

Urejevanje družbe po načelu *cuius regio, eius religio* je bila stoletja dolgo oblika negativne diskriminacije tistega dela prebivalstva, ki se ni ravnal po veri, ki jo je predpisal deželni knez. Šlo je za obliko državne nestrpnosti in totalitarizma v času, ko je država dajala verski usmeritvi ključen pomen in se je stalno vmešavala v verske zadeve svojih podanikov. Habsburška *pietas austriaca* ima torej svojo temno stran. Država je posegala v družbeno dogajanje z zakoni, uredbami, s prepovedmi in predpisi, ki so urejali versko področje. Določala je nadzor, grozila in nalagala kazni tistim, ki jih je identificirala kot drugo- ali krivoverce. Osebam, ki so se znašle na seznamu oseb, osumljenih krivoverstva, so bile predpisane oblike kesanja in javnega priznanja h katolicizmu. Če se temu niso podvrgle, so jim grozile globe, zaporne kazni, prisilno delo in kot najstrožja oblika kazni nasilna preselitev. Pogoste so bile hišne preiskave, zaplembe protestantskih tiskov in rokopisov in zasliševanja protestantizma osumljenih oseb. Po letu 1600 (ali pa med plemstvom po letu 1628) je biti na Koroškem protestant zahtevalo skrivanje verske usmerjenosti ali pa emigracijo. Do zadnjih pregonov koroških protestantov (na Sedmograško) je prišlo za časa vladanja Karla VI. in Marije Terezije, ko je moralo Koroško zapustiti 1.021 oseb (Sakrausky 1986: 32).

Diskriminacijo so izvajali upravni, sodni in drugi represivni organi države. Državna nestrpnost v verskih zadevah je nalagala organom Katoliške cerkve, ki je bila v habsburških dednih deželah edino legitimna, dolžnost skrbeti za versko disciplino. Kdo je bil pred očmi javnosti krivoveren, kdo pa pravoveren, je bilo odvisno od zadržanja v vidnem in slišnem prostoru, torej ne nazadnje tudi od uspešnega maskiranja in skrivanja oporečnosti. Obnašati se v skladu s predpisi je pomenilo, se udeleževati verskih obredov Katoliške cerkve (nedeljske maše, kateheze), prejemati zakramente (zlasti vsakoletne velikonočne spovedi in obhajila) in živeti na zunaj po pravilih Katoliške cerkve.

Država je v osebi deželnega kneza lahko določila, koga je treba preganjati v verskih zadevah, izrekala je kazni za identificirane krivoverce, lahko pa je dopuščala izjeme in ukinila preganjanje. Cesar Jožef II. je prelomil z versko politiko svoje matere Marije Terezije do nekatoličanov. On in njegovi najvišji svetovalci in uradniki so bili gonilna sila cerkvenih reform, nekaj somišljenikov pa so našli celo med visokimi predstavniki Katoliške cerkve. Preambulo k tolerančnemu patentu za Jude, objavljenem na Nižjem Avstrijskem dne 2. januarja 1782, je napisal eden glavnih cesarjevih svetovalcev Joseph Sonnenfels. Cesarju je položil v usta sledeče besede:

Odkar Smo začeli vladati, Smo posvetili posebno pozornost temu, da bi vsi Naši podložniki ne glede na svojo narodnost ali veroizpoved od trenutka, ko so sprejeti v Naše države in so deležni strpnosti, mogli sodelovati pri javni blaginji, ki jo z Našim prizadevanjem želimo povečati, mogli uživati pravno svobodo in bi jim bile brez omejitev odprte vse častne poti pridobivanja sredstev, potrebnih za lastno preživetje in za povečanje splošne prizadevnosti. (Stauber 2011: 333)

Kljub temu »krščanske strpnosti«/»kristliche (sic!) Toleranz« (Barton 1981: 154) cesarja Jožefa II., ki je bila podlaga verske politike, ne moremo enačiti z versko svobodo. Tolerančni patent z dne 13. oktobra 1781, ki je bil sestavni del prizadevanj za modernizacijo družbe in izgradnje države, je strpnost do nekatoličanov omejil na dve oziroma tri veroizpovedi, evangeličansko z augsburško in helvetsko vejo in neuniirano grško-pravoslavno. S posebnim patentom so dobili pravice tudi Judi, vendar v primerjavi z evangeličani in pravoslavni nekoliko manjše (Karniel 1981: 203). Razlike med veroizpovedmi so obstajale v več pogledih tudi po letu 1781, kajti Katoliška cerkev je ostala v privilegiranem položaju in nedovoljeno je bilo biti brez veroizpovedi. Kljub temu je bil tolerančni patent v primerjavi s prejšnjim časom velik napredek.

Zagoriče in okoliški kraji na evangeličanskem »zemljevidu« in številčna moč protestantov slovenskega jezika

Na Koroškem so tolerančni patent objavili z nekajmesečno zamudo. Okrožnica koroškega deželnega glavarja z dne 1. februarja 1782, ki je bila objavljena 9. aprila 1782, je določila, kako je treba ravnati z osebami, ki se opredelijo za evangeličansko veroizpoved. Morajo se podvreči zaslišanju pred posebno komisijo in svoje izjave podpisati lastnoročno ali pa s križcem (Wadl 2011: 339). Čeprav je bilo dotlej nekaj patentov objavljenih tudi v slovenščini (prvi leta 1749), tolerančni patent po

vsej verjetnosti ni doživel sočasnega uradnega slovenskega prevoda, saj ga med na Koroškem ohranjenimi tiskimi patentov ne najdemo. Prevajanje patenta bi bil za vsakega prevajalca seveda velik jezikovni izziv, prav tako pa bi ga tedanji bralec težko razumel. Izhajati moremo iz tega, da so po slovenskih krajih vsebino patenta razglašali v slovenščini le ustno in v vsebinsko bolj ali manj okrnjeni obliki.

Prvi štirje do tedaj podtalni protestanti, ki so živeli na ozemlju podkloštrske katoliške župnije, so se javili 1. novembra 1782 (Sakrausky 1960: 75), torej zaradi občutkov negotovosti in nezaupanja šele po temeljitem premisleku. S tem so prebili led in kmalu so jim sledili drugi. Med 27. in 30. decembrom 1782 je bilo na dvornem sodišču (Hofgericht) v Podkloštru predpisano zaslišanje oseb. Zaslišanju se je podvrglo 58 odraslih (26 moških in 32 žensk, dodatno še deset otrok do 14. leta starosti). Iz Sovč je bilo 24 oseb, iz Zagorič 18, iz Rut (Greuth) 3 osebe, iz Peč (Pöckau) 7, iz Ziljice (Gailitz) 4 in iz Podkloštra 2. Vsi zaslišanci so vztrajali pri svoji odločitvi.

Zapisnik o zaslišanju (KLA, Fasz. Stift Arnoldstein I, Karton XI, 8, fol. 1–47) daje nekaj vpogleda v način, kako so podtalni protestanti ohranjali in predajali evangeličansko vero. »Na zunaj katoliško, na znotraj evangeličansko«, to je bil tako rekoč stereotipni in standardni odgovor vseh zaslišancev na vprašanje, katere vere je kdo bil dotlej v javnosti. Kot glavne prvine evangeličanske vere so navajali gospodovo večerjo (obhajilo) pod obema podobama, torej v obliki kruha in vina. Mnogi so odkrito priznali, da še niso dovolj poučeni v evangeličanski veri. Iz odgovorov tudi sledi, da je bila družina poglavitno okolje vzgoje v evangeličanski veri. Največkrat sta to bila oba starša ali pa eden izmed njiju, včasih brat. Nekaj primerov je, da so evangeličansko vero spoznali po poroki od partnerja (z eno samo izjemo žena od moža), ena priča je navedla tasta. Nekajkrat se kot posredniki pojavijo tudi sosedi. Večinoma so zaslišane osebe navedle, da so se seznanile z evangeličansko vero v otroštvu, nekatere v mladosti, le redke šele v zrelih letih. Iz odgovorov sledi, da so bili glavni posredniki evangeličanske verske orientacije moški. Dva sta spoznala evangeličansko vero, ko sta služila v nemškem delu Koroške. Izrecno na knjige kot (dodatni) vir informacij se je sklicevalo šest zaslišancev, samo eden izrecno na slovenski (»kranjski«) tisk (»Ich hab von einen krainerischen Mann eine krainerische Schrift gekauft«). Izjave zaslišancev kažejo, da večina ni imela teološko izgrajenih predstav o evangeličanski veri. Mogoče je nekatere v vrste cerkvene občine, ki je bila šele v obdobju oblikovanja, gnal odporiški duh. Zaslišanci so svoje izjave potrdili s križcem ali lastnoročnim podpisom. Podpisati se je znalo samo šest moških, med njimi je to storil eden s slovensko obliko imena (in z velikimi črkami: PAVLA BIRT [Pavla je narečna oblika nominativa moškega imena Pavel]; v protokolu so njegovo ime zapisali s Paul Wirth). Približno desetina odraslih je bila za silo večša pisanja, med moškimi skoraj vsak peti. Od teh, ki so se podpisali s križcem, je samo eden navedel, da se je poučil v verskih vprašanjih iz »krajnske knjige«, torej je znal slovensko brati, ne pa pisati. Da je črpal svoje znanje o evangeličanski veri iz knjig, je povedal tudi Jurij Mešnik (Georg Meschnig), ki je v zagoriški protestantski skupini dolga leta igral posebno vlogo. Sklepamo lahko, da je bil delež pismenih med protestanti slovenskega jezika nekoliko višji kot med ostalim slovenskim prebivalstvom.

Po tej prvi fazi so oblasti spremenile pogoje za vpis v evangeličansko versko skupnost. Dvorni dekret z dne 27. 2. 1783 je določil, da se morajo osebe, ki hočejo vstopiti v evangeličansko skupnost, podvreči šesttedenskem verouku pri pristojnem katoliškem duhovniku. Šele če je za pouk opolnomočeni duhovnik izstavil potrdilo, da pouk ni bil uspešen, ker oseba vztraja pri evangeličanski veroizpovedi, so svetne oblasti dovolile vpis v seznam članov evangeličanske občine (Wadl 2011: 341). S tem določilom so oblasti skušale otežiti prestop v evangeličansko vero.

V prvem letu po objavi tolerančnega patenta se je v podkloštrski okolici vpisalo v evangeličansko skupino 127 oseb. Največ jih je bilo iz Zagorič in Sovč (po 33), po 18 jih je bilo iz Peč in Ovčne (Outschena), 9 iz Ziljice, 7 iz Rut po 3 iz Bekštanja (Finkenstein) in Bač (Faak) in 3 še od drugod. V 19 primerih so se vpisali vsi člani družine, 9 družin je bilo po veroizpovedi mešanih. Leta 1783 je bilo evangeličanov že 200, leta 1787 pa 265. Medtem ko so bili evangeličani v Zagoričah v rahli večini, so v Sovčah vedno prevladovali katoličani, prav tako v ostalih vaseh. Po nekaj letih se je število protestantov ustalilo. V prvi polovici 19. stoletja je bilo le malo prestopov iz ene vere v drugo (Kronika).

Protestanti slovenskega jezika so živeli tudi v krajih, ki jih zagoriška podružnica ni zajela. Pregled koroških župnij goriške škofije (brez letnice, nastal pa je leta 1784 ali 1785; ADG, Fasz. Diözesanregulierungen I) navaja protestante v štirinajstih župnijah ali kuratijah s slovenskim ali jezikovno mešanim prebivalstvom. Najzahodnejša župnija je bila Brdo (z 21 protestanti), najvzhodnejša pa Šentjakob v Rožu (z 2 protestantoma). V skoraj vseh ziljskih slovenskih župnijah najdemo posamezne protestante. Kolikšen je bil delež slovenskih protestantov v jezikovno mešanih župnijah (Bleiberg, St. Georgen an der Gail/Šentjurij na Zilji, St. Martin bei Villach/Šmartin pri Beljaku, Kreuzen, Stockenboi), iz statistike ni razvidno, vendar po vpisih v matrikah sodeč je bilo ob jezikovni meji med protestanti več Nemcev kot Slovencev. Tudi v primeru, da bi se mogli povezati vsi protestanti slovenskega jezika v eno občino, jih torej zdaleč ne bi bilo 500, kolikor jih je morala šteti samostojna evangeličanska občina; to pa že zaradi njihove geografske raztresenosti ne bi bilo mogoče. Brez dvoma pa so bili evangeličani slovenskega jezika člani protestantskih občin Šentrupert pri Beljaku, Watschig v Ziljski dolini, Stockenboi in Bleiberg, četudi tam niso imeli dušnopastirske oskrbe v slovenskem jeziku.

V prvem letu (1782) po objavi tolerančnega patenta so evangeličani na Koroškem ustanovili šest pastوراتov, vse daleč od tedanje nemško-slovenske jezikovne meje, leta 1783 nadaljnje štiri, med njimi v Bleibergu (Reischer 1965: 13). Tolerančne občine so nastale izključno na podeželju, nobena ni imela svojega sedeža v trgu ali mestu, kajti v prvih desetletjih po objavi tolerančnega patenta med koroškim plemstvom in meščanstvom evangeličanov (skoraj) ni bilo. Hierarhija in struktura Evangeličanske cerkve je nastajala sproti. Avgusta 1783 je dobila superintendenta s sedežem na Dunaju, ki je bil pristojen za Spodnjo Avstrijo (z Dunajem) in vse notranjeavstrijske dežele. Od leta 1784/85 je na Dunaju deloval evangeličanski konzistorij (s katoliškim duhovnikom na čelu). Leta 1784 so koroški in štajerski pastormi izvolili seniorja. Funkcijo je prevzel pastor v Arriachu na Koroškem. Ob njegovi prvi vizitaciji (leta 1786) je bilo na Koroškem že 13 matičnih evangeličanskih občin in 8 podružničnih skupin. Pregled, ki ga je sestavil senior leta 1804

(ADG, Fasz. Diözesanregulierungen II), izkazuje za leto 1803 na Koroškem 14 evangeličanskih občin s 17.722 dušami. Glede na tedanjo upravopolitično razdelitev Koroške so skoraj vsi živeli v beljaškem okrožju, kjer je znašal delež evangeličanov 15 odstotkov. Celovško okrožje je imelo neznatno število protestantov (0,3 %). Delež protestantov je na Koroškem znašal nekaj nad 6 % (na Koroškem je tedaj živelo nekaj manj kot 300.000 oseb). Če izhajamo iz tega, da je tedaj približno ena tretjina Korošcev govorila slovensko, je bilo samo 0,3 % govorcev slovenskega jezika protestantov (250 od 95.000). Četudi bi jim prišteli kot slovenske vse ostale, ki so se v slovenskem delu dežele zapisali med protestante, bi jih bilo manj kot petsto, torej samo okoli pol odstotka koroškega prebivalstva s slovenščino kot prvim jezikom. Med nemškimi prebivalstvom je znašal delež protestantov nekaj nad devet odstotkov.

Slovenska skupina protestantov v okolici Podkloštra je bila torej v večkratnem manjšinskem položaju: najprej kot protestanti na Koroškem, potem v okviru evangeličanov na Koroškem in v protestantski občini Bleiberg, ne nazadnje pa še kot protestanti med Korošci slovenskega jezika. Na vseh teh ravneh je lahko prišlo do nesoglasij in napetosti, nič manj usodna pa niso bila razhajanja znotraj številčno majhne slovenske protestantske skupine same.

Oblikovanje zagoriške podružnice

Bleiberg je dobil svojega prvega pastora konec novembra 1783. Carl Friedrich Steinhäuser, ki je prevzel to službo, je bil star 28 let in po rodu iz mesta Crailsheim v današnji deželi Baden-Württemberg v Zvezni republiki Nemčiji (Sakrausky 1983: 18). Steinhäuser je prišel v Bleiberg, ne da bi dobro vedel, kaj ga tam čaka, še zlasti ne, da bo dobil opravka tudi z evangeličani slovenskega jezika. Prvo srečanje s slovenskimi člani svoje občine je imel sredi decembra 1783. V rokopisni kroniki bleiberške evangeličanske občine je zabeležil svoje prve vtise o njih:¹

---

¹ Še zaznamek o besedilih iz 18. stoletja, prevedenih iz tedanje nemščine v današnjo slovenščino: Pri prevajanju pojmov »windisch«, »Windische«, »windische Filial«, »im Windischen« so povezani izzivi, ker se je njihov pomen spremenil tako v standardni nemščini kot tudi v koroškem nemškem pogovornem jeziku. V nekoliko manjši meri to velja tudi za njihove slovenske ustreznice. Nemški pojem »windisch«, v kolikor gre za zgodovinsko poimenovanje, prevajam s »slovenski« ne z »vendski«. Pri pojmu »vendski« gre za slovenski neologizem. V slovenskih koroških narečjih 18. stoletja ga ni, prav tako ne v koroških slovenskih tiskih tedanjega časa. Treba pa je upoštevati, da pojem »slovenski« v 18. stoletju ni pokrival vsebinskega polja, ki ustreza današnjemu. Tedaj je lahko pokrival večje ali manjše vsebinsko polje od današnjega. Na Koroškem je v prvi vrsti označeval slovanskost jezika (v razmerju do nemščine in italijanščine, deloma pa tudi do »kranjščine«, pri ljudeh pa njihovo slovansko etnično pripadnost. Še večji izziv je prevod pojma »im Windischen« v danajšnji standardni jezikovni zvrsti slovenščine in nemščine, izraža namreč teritorialnost. Najustreznejša prevoda sta »v slovenskem delu dežele« ali pa »na slovenski strani dežele« oziroma še bolj nevtralno »tam, kjer živijo Slovenci«, dobesedni pa »na Slovenskem«. Nemška oblika vsekakor predpostavlja zavest o etnično utemeljeni identiteti in o jasnem poteku jezikovne meje – ne glede na razmeroma pogosto dvojezičnost odraslih s slovenščino kot prvim jezikom. Podobna konstrukcija v nemščini je bila »im welschen Land«, »im welschen Gebiet« ali na kratko »im Welschen«, kar ustreza slovenski »na Laškem«.

Templa še niso zgradili, ker upajo, da se jih bo še več zapisalo (za protestante, op. T. D.) in se jim pridružilo, ko bodo imeli pridigarja. Večina med moškimi zna govoriti ali pa vsaj razume nemško, med ženskami pa jih le nekaj zna nemško govoriti ali razumeti. Knjig je v tej občini zelo malo, ker so podkloštrski samostanski duhovniki zelo stikali za njimi. Samo tri biblije imajo. /.../ Razen tega imajo še stare psALTERSKE pesmi in nov molitvenik, ki so ga pravkar pustili natisniti v Celovcu. (Kronika 1782: ...)

V teh nekaj stavkih je pastor strnil nekaj značilnosti zagoriških protestantov in izzivov za dušnopastirsko delo med njimi. Vsekakor izstopa podatek, da so že pred prihodom evangeličanskega duhovnika dobili molitvenik. Niso torej čakali na prihod evangeličanskega duhovnika, temveč ukrepali sami oziroma – kot so pozneje zabeležili v kroniki – dobili ponatis molitvenika po zaslugi enega izmed evangeličanov. 21. decembra 1783 so imeli v Zagoričah prvo bogoslužje s pastorjem. Ker ni bilo molilnice, so se zbrali v gospodarskem poslopju (na gumnu) pri kmetu Juriju Burjanu (Georg Wurian). Takih provizorijev pa svetne oblasti kmalu niso več dopuščale. 19. julija 1784 je podkloštrski dvorni sodnik Zagoričanom sporočil, da bleiberški pastor ne bo mogel več imeti pri njih pobožnosti ali pridig, če ne bo molilnice, kot jo zahtevajo odredbe. Še isti dan je zagoriška skupina zaprosila za gradbeno dovoljenje (KLA, Stift Arnoldstein, Fasz. 23, XI/9).

Steinhäußer je v kroniki ohranil tudi pričevanja o usodi zagoriških protestantov v obdobju pred tolerančnim patentom:

Kraja Zagoriče in Sovče sta vedno bila na glasu, da sta močno protestantska in vsepovsod sta bila kot taka razvpita. Ker so bili prebivalci teh krajev večinoma podložniki razpuščenega benediktinskega samostana v Podkloštru, so jih samostanski gospodje zelo natančno nadzorovali in ob najmanjšem sumu izvajali hišne preiskave za knjigami. Biblije so jim tako pridno odvzemali, da so v mojem času imeli samo še tri v slovenskem jeziku.

O življenju podtalnih protestantov slovenskega jezika v Ovčni na ozemlju sosednjega bekštanjskega sodišča poroča pastor naslednje:

Ker je ta kraj težko dosegljiv, so tam katoliški duhovniki izvedli manj hišnih preiskav kot drugod; zato so se tam lažje neopaženo shajali in jemali evangeličanske knjige v roke z večjo gotovostjo. Od časa do časa pa je le prišlo do hišnih preiskav, dve sta bili posebne vrste, ker so najdene protestantske biblije in knjige v Štebnu (St. Stefan) nedaleč od Bekštanja javno sežgali.

Skupina bekštanjskih protestantov se je sprva »povezala z občino v Podkloštru, prvič zaradi slovenskega jezika, drugič pa zato, ker tedaj v Šentrupertu, kamor je enako daleč kot v Podklošter, še ni bilo pridigarja« (Kronika 1782).

Molilnico so v Zagoričah zgradili leta 1785. 18. nedeljo po sv. Trojici (25. septembra 1785) sta jo slovesno predala svojemu namenu pastorja iz Bleiberga in Šentruperta pri Beljaku. Tedaj je pastor Steinhäußer prvič pridigal po slovensko. Pred tem pa je že prišlo do napetosti med njim in bleiberško evangeličansko občino. Zastopniki bleiberške občine so pisali seniorju, da njihov pastor zanemarja dušnopastirsko delo. »Za odrasle sploh ni kateheze, za mlade je samo nekaj, na Slovenskem (im Windischen) pa je sploh ni, čeprav so ga zelo prosili,« se je glasila ena izmed ostrih kritik. »Občina želi, da bi pastor krajše pridigal in počasneje in razločnejše predaval, da bi ga Slovenci in stari, ki niso vajeni našega jezika (to je

nemščine, op. T. D.), bolje razumeli in se tako bolje izpopolnjevali,« nadaljnja. Da je dobilo vprašanje slovenskega cerkvenega jezika večjo težo, je prišlo do izraza v poskusu dela članov evangeličanske občine, razdreti pogodbo s pastorjem. Pastor je o tem zabeležil v kroniki sledeče: »Slovenska občina se je sprva z nemško zmenila, da bo pod pogojem božje službe vsako tretjo nedeljo v mesecu prispevala tretjino k pastorjevi plači. Sedaj se hočejo Zagoričani, Bekštanjci in nekateri drugi držati te pogodbe in svoj prispevek dajati tudi v prihodnje. Sovčani, nekateri Pečani in Vratčani pa se branijo pod pretvezo, da nemškega jezika ne razumejo dobro in ker nimajo upanja, da bi se pastor naučil slovenščine. Hočejo samo kazualije in da se jim odpusti prispevek k plači,« je protokoliral (DMF, HS Cirkulare: 295–297). V knjigi komunikantov je pastor zabeležil, da je leta 1785 prejelo manj oseb sveto večerjo kot leto poprej. Kot razlog je navedel, da »na Slovenskem« (»im Windischen«) ni bilo božje službe, ker v Zagoričah še ni bilo templja oziroma so ga dogradili šele jeseni. Nadaljnji razlog je bil sneg, ki je vernike odvrčal od nedeljske božje službe. Kot zadnji vzrok pa je še navedel, da so božjo službo »nekateri, posebej Sovčani, opustili iz sovraštva do pridigarja« (DMF, HS Erstes Kommunikantenbuch Bleiberg 1784–1817: 71).

Med osebami, ki jih viri omenjajo kot predstavnika opozicije, je bil Jurij Mešnik (Georg Meschnigg), po domače Rupič iz Sovč. Vpisi v matičnih knjigah podkloštrske župnije (<http://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/gurk/arnoldstein/>) in drugi viri nam povejo nekaj o njem. Rodil se je leta 1755 v družini podtalnih protestantov. Njegov oče Jurij je bil osumljen protestantizma in je moral okoli leta 1750 v postopku javno izpovedati, da je katoličan (Sakrausky 1960: 49). Sin Jurij se je 1779 poročil s Heleno Cveder (Zueder) iz Zagorič. Leta 1782 se je družina (gospodar z ženo, oče – preužitkar in brat Šiman) opredelila za evangeličansko veroizpoved (KLA, Fasz. Stift Arnoldstein I, Karton XI, 8). Jurij Mešnik je bil tesar tako kot njegov oče. Umril je leta 1838 v visoki starosti 83 let kot upokojeni gozdar podkloštrskega gospostva. V Rupičevi kajži so imeli in skrivali protestantske knjige. Pri zaslišanju je oče povedal, da se je poučil o veri v luteranskih knjigah, ki jih je dobil pri knjigovezu v Beljaku. Tudi mlajši sin Šiman se je skliceval na knjige in očeta kot osebo, ki ga je poučila o protestantizmu. Zanimiva je izpoved sosede, ki je navedla, da je Šiman pri njih bral na božični večer iz knjige (KLA, Stift Arnoldstein I, Karton XI, 8). Medtem ko se je Šiman integriral v podružnično skupino, je Jurij vodil skupino somišljenikov, ki so živeli v ostri opoziji tako do večine članov podružnične skupine kot tudi do matičnega Bleiberga in pastorja. Umril pa je Jurij Mešnik kot evangeličan. Pokopal ga je pastor na protestantskem pokopališču v Zagoričah.

Dolgotrajno prerekanje med Zagoričani in Sovčani, hkrati pa tudi med bleiberško evangeličansko občino in zagoriško podružnico se je začelo najkasneje z odločitvijo o zemljišču, na katerem naj bi stala molilnica. Del zagoriških protestantov ni več spoštoval pogodbe s pastorjem in bleiberško matično župnijo. Prispevka k pastorjevi plači ni plačeval in pri gradnji molilnice ni pomagal. Konflikt je dobil precejšnje razsežnosti, ker je obsegal bistveno področje Evangeličanske cerkve v obdobju po objavi tolerančnega patenta, namreč vprašanje, kakšno vlogo naj ima duhovnik. Pri Zagoričanih pa je posebno vlogo imel obredni jezik. Zaradi hudih prepиров se je senior koroške Evangeličanske cerkve odločil zadevo predati v

razsodbo oblastem. Zaradi »nereda, ki vlada med Slovenci augsburške veroizpovedi«, je 4. februarja 1786 zahteval (KLA, Stift Arnoldstein I, Karton 23, XI/9, fol. 18–19), da pristojno sodišče (dvorno sodišče v Podkloštru) pokliče upornike na zagovor. Kot vodjo upora je navedel Jurija Mešnika. Obtožil ga je, da »si prisvaja pravico v svoji hiši imeti zasebna bogoslužna zborovanja – celo v času, ko pridigar iz Bleiberga, kot je to njegov poklic, v zagoriški molilnici po predpisih svoje vere vrši s svojimi tovariši v veri bogoslužna opravila«. Nadaljnji očitek je zadeval plačevanje cerkvenega prispevka. »Jurij Mešnik je kriv, da se del Slovencev augsburške veroizpovedi z njim vred brani plačevati delež plače skupnemu pridigarju v Bleibergu.« Načelno senior ni nasprotoval hišnim pobožnostim, ki bi jih vodil laik, vendar pa bi morali biti izpolnjeni določeni pogoji. Seniorjeva prijava je imela ozadje, ki je presegalo krajevne okvire. Kot najvišji predstavnik Evangeličanske cerkve na Koroškem je moral skrbeti za disciplino in strogo upoštevanje predpisov, ki jih je izdajala državna oblast. Gotovo ga je motila organizirana opozicija v evangeličanski občini. Proti Mešniku je zato nastopil tako rekoč z vsemi topovi:

Ker pa bi mogla biti zasebna zborovanja, kot jih ima Jurij Mešnik, nevarna tako državi kot tudi naši v tej vojvodini samo tolerirani veroizpovedi, in ker že sedaj motijo mir in zadovoljstvo Bleiberžanov in bolje nastrojene slovenske občine, sem primoran, Vas Veleplemeniti ponižno prositi, da uporabite pametna sredstva, da se tem neredom čim hitreje postavi ovire, da se ne bi morebiti razplamtel ogenj, ki tli pod pepelom.

Da bi bolj zaleгло, je senior med drugim opozoril še na verske napetosti v drugih delih habsburških dežel:

Ker ni izobražen in ga konzistorij njegove veroizpovedi ni izprašal in mu tudi nobena oblast ni dala privilegija ljudskega učitelja in ni pod nobenim nadzorom, bi Jurij Mešnik kar hitro mogel oznanjati prenapeta (»schwärmerische«) in državi škodljiva načela pod pretvezo verskih načel – mogoče ne da bi za to vedel ali to hotel. Zgodovina nove dobe nam daje dovolj žalostnih primerov, da so, čeprav so delovali učitelji v njihovih okrajih, možje pod pretvezo boljše osebnostne izgradnje (»Erbauung«) imeli zasebna zborovanja, kmalu potem pa so – ker niso bili pod nadzorom oblasti – postali voditelji strašnih tolp in številne nevedne zapeljali na stranpoti; to dokazujejo verski nemiri minulih dveh let v Češkem kraljestvu, ki so jih povzročili Češki bratje in deisti.

Senior ni izključeval možnosti, da bi »zasebna zborovanja Jurija Mešnika, četudi sedaj nemara še nimajo tako škodljivih posledic za državo, lahko to sčasoma postala«. S tem v zvezi se je skliceval na izjave Mešnika in njegovih somišljenikov:

On in njegovi privrženci potrebujejo – tako pravi – duhovnika svoje veroizpovedi samo v nujnih primerih, pri krstu, pogrebu in gospodovi večerji. Pridigo da lahko sam prebere. Ravno zato noče spoštovati pogodbe, ki je bila sklenjena med bleiberško občino in njegovo.

Mešniku in njegovim pristašem je senior očital, da »žalijo čast in pravice tako protestantov v Bleibergu kot tudi tistega dela slovenske občine, ki bolj plemenito razmišlja in hoče neokrnjeno spoštovati pogodbo«. V prijavi senior torej dosledno razlikuje med slovenskimi protestanti, ki delajo težave, in tistimi, ki »bolj plemenito razmišljajo« ali pa so »bolje nastrojeni«. Da je bil vzrok napetosti vprašanje cerkvenega jezika, senior ni zanimal, mu je pa odrekal upravičenost:

Mešnikova in njegovih privržencev pretveza, da nočejo spoštovati pogodbe, ker jih bleiberški pridigar žali in ker nima bogoslužja v njihovem jeziku, kot to želijo, iz več razlogov ne drži: ker so vedeli ali pa so morali vnaprej vedeti, da ne bodo dobili duhovnika, ki popolnoma obvlada slovenski jezik; nadalje jim nalaga tolerančni patent, s katerim so bili seznanjeni pred njihovo izjavo, dolžnost plačevati duhovnika: zakaj so sploh sklenili pogodbo z Bleiberžani, če se jim je zdela nepravilna?

Iz seniorjeve prijave tudi izhaja, da je prišlo med pastorjem in nekaterimi člani njegove občine do verbalnih spopadov, tudi do »grobih žalitev s strani pridigarja«. Užaljenim je senior prepustil možnost, da pridigarja zatožijo pri okrožnem uradu, dvornega sodnika pa je pozval, da ukine Mešnikova »verska zasebna zborovanja pod pretvezo boljše vzgoje ob nedeljah in praznikih, ko opravlja bogoslužje v zagoriški molilnici pridigar iz Bleiberga«, in Mešnika in njegove privržence pripravi do tega, da neokrnjeno spoštujejo pogodbo s pridigarjem.

Mešnik in njegovi somišljeniki so se pisno odzvali na seniorjeve obtožbe (KLA, Stift Arnoldstein I, Karton 23, XI/9, fol. 20–21). Mešnik se je takole zagovarjal:

Prvič ne opravljam bogoslužja ali pridige, kot trdi senior, temveč samo berem iz knjig, ki jih je dovolilo Njegovo Veličanstvo in jaz Jurij Mešnik k svojemu branju tudi nikogar ne vabim; če pa že kdo od akatolikov pride, ga ne vržem ven.

Mešnik in njegovi so šli v protinapad. O pastorju so zapisali, da je izjavil, da jih ne rabi in mu je ljubše, če ima 300 goldinarjev (letne plače, op. T. D.) v Bleibergu brez njih, kot pa z njimi vred. Pritožili so se nad nepravilno odmero cerkvenega prispevka. Iz njihovega pisma pa tudi izhaja, da je vladalo napeto vzdušje znotraj zagoriških protestantov samih. Protestanti iz vasi Sovč so bili užaljeni, ker jim je pastor očital, da pri gradnji z ničemer niso pomagali. Zato in iz drugih razlogov so bojkotirali pastorjevo bogoslužje. Na globoko razhajanje in njegove raznolike vzroke kažejo naslednje trditve upornikov:

Tako pastor kot pa občina Bleiberg sta izjavila, da bi raje danes kot jutri bili brez nas Slovencev in bi bila tako pastor kot občina zelo zadovoljna, če bi se poslovili od njih in bi našli svoj mir, če bi se poslovili.

Zato so prosili dvorno sodišče v Podkloštru, da bi »z dovoljenjem okrožnega urada za Gornje Koroško nas sovške družine ter Ziljico in Peče ločili od bleiberške občine in njihovega pastorja in se priključili šentrupertski občini.« Okrožni urad na osnovi odločbe deželnega glavarja oporečnikom ni dovolil ločitve od Bleiberga. Dvornemu sodišču je naložil, da preišče Mešnikove knjige (in če najde med njimi knjige avtorjev Spangenbergja in Scheidbergerja, kot je bilo naznanjeno, naj mu jih odvzame in pošlje na okrožni urad); sovški občini naj se pod kaznijo prepovejo pobožnosti. Sovčani naj redno obiskujejo bogoslužje v Bleibergu in v Zagoričah, kar naj nadzoruje dvorno sodišče. Občina naj tudi plačuje svoj delež k pastorjevi plači. Okrožni urad je izrazil željo, da vlada med občino in pastorjem vzdušje vzajemnosti. Zato je pozval seniorja, da pastorju naroči, obravnavati sovško skupino enako ljubeznjivo kot ostale in se začne miroljubno in svoji službi primerno obnašati, v kolikor pa tega ne bi storil, bi ga bi bilo treba odstaviti (KLA, Stift Arnoldstein I, Karton 23, XI/9, fol. 23–24).

Tako je bilo stanje, ko je senior koroških in štajerskih evangeličanskih občin jeseni 1786 po naročilu superintendenta opravil vizitacijo. Prvenstveni cilj vizitacije je bil poenotiti protestantsko versko življenje in pomiriti razhajanja in spore, ki so bili večinoma posledica prehoda iz podtalnega protestantizma v versko življenje v pogojih s svetnimi predpisi odrejene strpnosti in cerkvenih pravil. O vizitaciji je senior sestavil obširno sklepno poročilo (Reischer 1965).

Senior je veliko prostora namenil nesoglasjem v bleiberški evangeličanski občini in zagoriški podružnici. Z njimi se je boril že pred vizitacijo, ker so se nanj obračali udeleženci spora. Ob prihodu v Zagoriče je ugotovil, da so bili odnosi napeti. V poročilu je takole povzel stanje:

Nekateri člani slovenske podružnice v Zagoričah pri Podklostru se niso mogli pobotati ne s svojim pastorjem ne med seboj, tako da je prišlo med njimi do ločitve. Eni so pomagali pri gradnji molilnice in se udeleževali božje službe, drugi pa niso pomagali pri gradnji in tudi k pastorjevi plači niso nič prispevali. Preprij je bil na povelje gospoda superintendenta predan v presojo svetni oblasti. Boljši del Slovencev se pritožuje nad protivniki, ki jih vodi tesar Jurij Mešnik, ker nočejo prispevati svojega deleža ne k gradnji molilnice ne k pastorjevi plači, drugi del pa, da tako njihovi nemški kot tudi slovenski bratje po veri preveč zviška in samovoljno ravnaajo z njimi in zato nočejo plačevati svojih prispevkov. (Reischer 1965: 89)

Tudi med vizitacijo »so se Slovenci med seboj obmetavali z očitki, ki so jih že desetkrat ponovili pred svetnimi oblastmi in v navzočnosti seniorja«. Senior jih je svaril pred kaznimi svetnega sodišča in jih tako »slednjič le pripravil do tega, da so si na podlagi obljube, dane pred dvornim sodnikom, ponudili roko pravice«. Tudi »Sovčani, s katerimi se pastor doslej ni mogel pobotati /.../ so rekli: vseskozi bomo zadovoljni s svojim pastorjem, če se bo do njih obnašal tako, kot je obljubil pred dvornim sodnikom.« Obljubili so prositi dvornega sodnika, da izračuna deleže njihovih prispevkov in rekli, da bodo z njegovo odločbo zadovoljni (Reischer 1965: 94). Ni pa senior pozabil poudariti, da so si vsi člani zagoriške skupine želeli dušno-pastirsko oskrbo v slovenskem jeziku: »Skupna želja vseh zagoriških protestantov je bila, da bi se njihov pastor naučil v njihovem jeziku pridigati in katehizirati« in še, »da bi nekaj podvzeli, da bi dobili verske knjige, spisane v njihovem jeziku, predvsem slovenski katekizem po nizki ceni« (Reischer 1965: 89).

Iz vizitacijskega poročila izvemo, da je svetna oblast posegla v spor, in sicer v smislu Evangeličanske cerkve. Opoiečnikom je zaplenila knjige, ki so jih uporabljali v okviru zasebnega bogoslužja. O razpletu poroča senior:

Knjige, ki so jim bile odvzete na povelje okrožnega urada, ker niso spoštovali ponovnega opozorila oblasti, da ne smejo imeti zasebnih zborovanj, medtem ko ima pastor iz Bleiberga božjo službo v slovenski molilnici, so jim bile vrnjene, ker je dobil senior dovoljenje, da to stori, vendar z opominom, da se odslej udeležujejo božje službe v molilnici, zlasti če ima v njej bogoslužje njihov pastor, kar so tudi obljubili storiti. Potrdil jim je, da s to izjemo svoje verske knjige lahko poljubno uporabljajo v svojih hišah.

Sestavni del dosežene pomiritve je bil jezikovni kompromis, ki je obsegal prehodno dvojezično varianto veroučnega pouka, vendar s ciljem, da se slednjič uveljavi slovenščina. Pastor je bleibeškemu pastorju naložil, da najmanj vse dotlej nemško katehizira tiste, ki znajo nemško, dokler se ne bo naučil slovenskega jezika do te mere, da bo lahko imel katehitični pouk v slovenščini. Kmete, večše nemškega

jezika, je pozval, da svojim ženam in otrokom razložijo verski nauk pastorja. Glede slovenskih verskih knjig je senior dejal, da se bo njihova želja izpolnila, če bo uspelo konzistoriju priskrbeti sredstva za natis. Pastorja »je spodbudil, da se pridno posveti Slovincem, z njimi ljubeznivo občuje in se na vso moč poprime učenja slovenščine.« Pastor je obljubil, da bo to storil po svojih močeh. (Reischer 1965: 95)

Knjižni projekt zagoriških protestantov

V času, ko se je tiskana beseda vse bolj uveljavljala na številnih področjih družbenega življenja tudi med širokimi sloji prebivalstva, je postala skrb za verske priročnike nekaj samoumevnega. Kljub temu preseneča, da so predstavniki majhne evangeličanske skupine, ki je štela samo okoli 250 oseb, večinoma nepismenih tako v slovenskem kot nemškem jeziku, razvili knjižni program ali pa vsaj izrazili željo po knjigah v svojem jeziku.

Že leta 1783 (vendar z letnico 1784) je pri celovškem tiskarju Ignaciju Kleinmayrju izšla knjiga *Kristianske bukvice, v'katereh sa hishne gospodarje inu gospodinje, tudi sa druge stanove starih inu mladeh ludi molitve se naidejo is psalmou vkup sbrane*. Izdajo je financiral neki kajzar Peter Pinter (tudi Binder), doma v Ovčni pri Bekštanju (Sakrausky 1960: 61). Ponatisniti je dal Dalmatinov molitvenik, ki je prvič izšel leta 1584 (Kar/han/ke lepe molitve), drugič pa kot eden zadnjih slovenskih protestantskih tiskov leta 1595 (Lepe kar/zhan/ke molitve).

Težko je najti paralelo, ko bi se v tistem času preprost človek odločil na lastno pest založiti versko knjigo. Celovski ponatis je izšel z dovoljenjem svetnih oblasti, o sodelovanju Evangeličanske cerkve ni govora ali sledu. Glavni, če ne edini razlog za ta podvig moremo najti v jeziku. Medtem ko so imeli nemški koroški protestanti na razpolago evangeličanske knjige tako iz habsburške monarhije kot iz drugih nemških dežel, slovenski protestanti s Koroške take ponudbe niso imeli, ker iz drugih notranjeavstrijskih pokrajin niso mogli pričakovati evangeličanskih knjig v slovenskem jeziku. Ko je konec leta 1783 prvi bleiberški pastor obiskal zagoriške protestante, je tam že naletel na to knjigo. Nad njeno vsebino očitno ni bil ravno navdušen in podobnega mnenja so bili tudi njegovi nasledniki. V cerkvenem življenju zagoriške občine, kolikor ga je oblikoval pastor, ni igrala opazne vloge. Po pisnih virih sodeč, ki knjigo omenjajo le mimogrede, je bila v rabi kot molitvenik v zasebnem ali družinskem življenju. Že naslov knjige pove, da so bili molitveni obrazci v glavnem namenjeni individualni molitvi in hišni pobožnosti, ne pa skupni molitvi v molilnici. Vzrok za pastorjev zadržani ali celo odklonilni odnos moremo iskati v prestarani vsebini molitvenika, saj je minilo dvesto let od njegove prve izdaje. V deželah, kjer je vladala Evangeličanska cerkev, je medtem dobila evangeličanska pobožnost nove poudarke.

Med izdajama 1584/1595 in koroškim ponatisom iz leta 1784 je nekaj razlik. Iz razumljivih razlogov ponatis 1784 nima posvetilnega nemškega predgovora, ki ga je Dalmatin naslovil na grofa Ahaca Thurna (1529–1597), vendar tudi novega ne najdemo, ki bi nam kaj izdal o okoliščinah izdaje. Predgovor v koroškem ponatisu (*Podvuzhenje kaku se ima prou moliti*) je edino besedilo, ki mu v Dalmatinovem molitveniku ne najdemo predloge. Zato je redek primer besedila, katerega avtor je verjetno slovenski koroški protestant 18. stoletja, vsekakor pa je edino, ki je izšlo v

tiskani obliki. Mogoče se je pisec opiral na katerega izmed tekstov 16. stoletja, kar bi pa mogla dokazati še podrobnejša analiza. Druga možnost je, da je predgovor prevod ali priredba nemške predloge. Jezikovno se avtor skuša ravnati po zvrsti pisnega jezika, kakršna je bila v rabi na Kranjskem pred Pohlinovimi inovacijami, nekaj pa je tudi koroškega vpliva, vsekakor več kot v ponatisnjenih molitvah (v njih je zelo malo odstopanja od predloge, v glavnem manjkajo le diakritični znaki na samoglasnikih). Kdo je napisal ali redigiral predgovor in malenkostno spremenil grafično podobo nekaterih črk, ni znano. Mogel bi to biti pobudnik projekta ali kdo drug, ki je obvladal pisno čvrst slovenskega jezika, mogoče celo stavec v celovski tiskarni, ker ni imel enakih črk ali pa si je hotel poenostaviti delo.

Na prvi pogled molitvenik ni prepoznaven kot evangeličanski. Preprost človek 18. stoletja ga ni mogel takoj uvrstiti med katoliške knjige. Bolje poučenemu bralcu je prvi zunanji znak, da ne gre za katoliški molitvenik, navedba na naslovni strani, da so natis knjige dovolile svetne oblasti. Manjka namreč zaznamek katoliške cerkvene oblasti (t. i. imprimatur). Seveda pa je vsebina molitvenika količkaj razgledanemu sodobniku kmalu razkrila veroizpovedno ozadje. Ustrezajoč evangeličanski veri med molitvami ni nobene take, s katero bi vernik prosil za pomoč Mater božjo Marijo ali pa svetnike, kar je bilo običajno za vse katoliške molitvenike.

Že ponatis evangeličanskega molitvenika je bil izredno dejanje, še večje je bil načrt za izdajo drugih temeljnih pripomočkov za versko življenje protestantov slovenskega jezika. Nosilci pobude so bili člani zagoriške podružnice. Slovenske knjige so bile predmet razprave v okviru vizitacije, več podrobnosti o knjižnem projektu pa izvemo iz dopisa brandenburškega veleknježjega konzistorija konzistoriju na Dunaju z dne 5. 1. 1790 (AEKÖ, Fasc. XXVII/Num 11). V njem piše, da je 13. februarja 1788 bleiberški pastor Steinhäuser pri evangeličanski generalni superintendenci v Ansbachu zaprosil kot zasebnik in rojak za finančno pomoč z utemeljitvijo, da razmišlja o izdaji verskih knjig v slovenskem jeziku za svojo slovensko podružnico. Generalna superintendencia je prošnjo s priporočilom posredovala tamkajšnjemu veleknježjemu tajnemu ministrstvu. 3. aprila je ministrstvo odobrilo 100 goldinarjev »za prevod biblije, katekizma in morda še cerkvene pesmarice v slovenskem jeziku«. Nadalje iz pisma konzistorija izvemo, da sta se »predstojnika evangeličansko luteranske podružnične občine v Zagoričah Jurij Burjan in Andrej Arih (Georg Wurian, Andre Arrich) 4. oktobra 1789 proti vsem pričakovanjem obrnila na ministrstvo. Pisala sta, da se je medtem njihov pridigar Steinhäuser poslovil od njih, ne da bi poskrbel za obljubljene verske priročnike v slovenskem jeziku. Prosila sta, da omenjeno vsoto 100 goldinarjev ministrstvo prepusti njihovi podružnici. Tajno ministrstvo je zadevo v rešitev predalo brandenburškemu konzistoriju, vendar z dodatkom, da naj zadevo, kako naj zagoriška podružnica uporabi odobrena sredstva v smislu namena, prepustijo dunajskemu konzistoriju, ki naj bi jim pa sporočil, čemu se bodo sredstva namenila (AEKÖ, Fasc. XXVII/Num 11).

Tako je bil dunajski konzistorij ponovno seznanjen s knjižnim projektom za potrebe zagoriške podružnice (prvič se je to zgodilo 1786 v okviru vizitacijskega poročila). Ker je upravičeno sklepal, da vsota 100 goldinarjev ne more kriti stroškov za natis slovenske biblije, je menil, da naj bi novi bleiberški pastor Knopf, »ki zna slovensko«, predlagal, kakšno slovensko versko knjigo bi prevedli in natisnili. 16.

februarja 1790 se je dunajski konzistorij brandenburškemu zahvalil za podporo, namenjeni »revni slovenski podružnični občini v Zagoričah za natis nekaterih verskih knjig v slovenskem jeziku«. Obljubil je, da bo poskrbel za smotno uporabo sredstev (AEKÖ, Fasc. XXVII/Num 11). Na potezi je bil torej bleiberški pastor Matthäus Ferdinand Knopf (po rodu iz Nürnberga na Bavarskem), ki je opravil prvo bogoslužje v Zagoričah ob koncu oktobra 1788. V župnijski kroniki je zabeležil, da je ob tej priložnosti pridigal o apostolskem pismu (po vsej verjetnosti v nemščini, ker jezika ni posebej omenil) in dodal, da »je imel evangelij, berilo, oče naš, pokoro in obhajilo v slovenskem jeziku« (Kronika 1782: 99). Ni omenil, kje se je naučil slovenščine in od koga je dobil za bogoslužje potrebna slovenska besedila. S tem, da je Bleiberg dobil novega pastora, pa se nevšečnosti z zagoriško podružnico niso nehale. Knopf je zapisal v kroniko, da slovenske občine (»die Windische Gemeinde«) »(ni) našel v najboljšem redu«. Eden izmed vzrokov je bil denar, konkretno podpora za natis slovenskih knjig: »Do nesloge je prišlo tudi v zvezi z 82 goldinarji, ki jih je prejel predhodnik od mejnega grofa iz Ansbacha, da bi ta podružnica dala natisniti testament v slovenskem jeziku. Tega denarja Slovenci niso dobili in tako se nič ni zgodilo, da bi se kaj natisnilo. Nastal je tolikšen nered, da je bolje o tem molčati« (Kronika 1782: 101). Hočeš nočeš je bil Knopf prisiljen, ukvarjati se s tem bremenom. V kroniko je zapisal:

Prí svojih nadaljnjih preiskavah sem opazil pomanjkanje, ki je vladalo v tej občini glede knjig v slovenskem jeziku, čeprav je kajžar Peter Binder iz Bekštanja takoj na začetku na lastne stroške dal natisniti molitvenik v slovenskem jeziku, ki je sicer nekoliko pomagal, vendar po izboru ni bil najbolj posrečen. Spoznal sem, da bi bil katekizem zelo potreben, ker so imeli le en sam izvod v tem jeziku, tudi število knjig s cerkvenimi pesmimi je bilo zelo nizko. Sklenil sem natisniti katekizem, ki sem ga odkril pri protestantskem knjigarnarju Kornu v Ljubljani /.../. V ta namen sem nameraval uporabiti vsoto 82 goldinarjev. Ker pa sem vedel, da je ta vsota namenjena natisu evangeličanskega Novega testamenta, sem se obrnil na superintendenta in mu razkril, kaj nameravam. Strinjal se je z mojim načrtom, vendar mi je naročil, da naj se povežem z generalnim superintendentom Jungheimom v Ansbachu in ga vprašam, ali smem denar nameniti natisu katekizma. Kakšna bo odločitev, bo treba torej počakati. (Kronika 1782: 102)

Projekt izdaje slovenskih priročnikov se je torej nadaljeval, vendar ni prinesel vidnega rezultata.

Knopf je že leta 1790 zapustil Bleiberg. Sprejel je ponudbo, prevzeti novo evangeličansko občino v Dornbachu pri Gmündu na Koroškem. Tako je zgubila bleiberška evangeličanska občina dušnega pastirja, ki je – v kolikor moremo verjeti pisnim virom – že pred prihodom v Bleiberg znal slovensko. Knopfa je nasledil Johann Christian Lederer (tudi on iz Bavarske), ki je potem skoraj polno desetletje (1791–1799) oskrboval Bleiberg in Zagoriče. Za časa njegovega službovanja najdemo zadnjo sled za slovenskim knjižnim projektom. Leta 1795 je Lederer v kroniki omenil vsoto 82 goldinarjev iz Ansbacha »za natis slovenske veroučne knjige v slovenskem jeziku« in dodal, da je hotel njegov predhodnik (to je Knopf) prevesti katekizem in ga natisniti, vendar ni mogel najti prevajalca. Lederer je omenjenih 83 goldinarjev predal podkloštrskemu dvornemu sodniku, ki ga je naložil po obrestni meri 5 odstotkov v prid zagoriške evangeličanske občine (Kronika 1782: 131).

Podpora v višini sto goldinarjev res ni bila v nikakršnem sorazmerju s stroški, ki bi jih zahtevala uresničitev projekta prevoda in izdaje dveh ali treh slovenskih knjig, biblije (oziroma Nove zaveze), katekizma in morda še pesmarice. Predstavljala je manj kot enoletni prispevek kategoriške podružnice k letnemu dohodku bleiberškega pastora. Drugih finančnih podpor projekt ni bil deležen. Vprašanje je, ali se je glede na relativno skromno vsoto, s katero je razpolagal, pastor Steinhäuser sploh resno lotil dela.

Slovenci in slovenščina v očeh nemških sovornikov

Videli smo, da je v življenju zagoriških evangeličanov jezikovno vprašanje igralo vlogo, ki je presegalo raven golega sporazumevanja. Prebivalci so se etnično definirali preko jezika in njegovo neupoštevanje je zbuvalo čustva. Nekaj o tem nam izdajajo pisni viri, čeprav gotovo ne vsega, saj na več mestih v kroniki beremo, da pisec raje molči. Vsebujejo pa izpovedi, ki kažejo na značaj medetničnih odnosov v bleiberški evangeličanski občini v prednacionalni dobi. Seveda je treba upoštevati, da je na stališča vplival dolgotrajni konflikt in gotovo tudi osebna struktura glavnih protagonistov. Že spor okoli zasebnega in pastarjevega bogoslužja v zagoriški molilnici, o katerem je bilo govora, ni bil brez nasprotij z etnično komponento. Da je bleiberška evangeličanska občina odslovila svojega prvega pastora, pa s tem nima opravka. Nekoliko celo začudi podatek, da je Steinhäuser nagovarjal zagoriško podružnico, »da bi ostal pri njih, ker je že storil nekaj, da bi se naučil jezika«. O tem vsaj poroča njegov naslednik v kroniki bleiberške evangeličanske občine (Kronika 1782: 101). Ker tolerančni patent tega ni dopuščal (zaradi prenizkega števila članov) in ker zagoriška evangeličanska občina ne bi zmogla nositi finančnega bremena, čeprav je bil Steinhäuser menda pripravljen opravljati pastorsko službo za 150 goldinarjev letne plače, se je načrt razbil. Steinhäuserjev naslednik Knopf, ki je vsaj nekoliko znal slovensko, se je že po manj kot dveh letih poslovil iz Bleiberga. Tako rekoč v slovo je svoje občutke do zagoriške skupine strnil v dveh povedih:

Kar se tiče slovenske podružnice – je treba marsikaj preudariti, kot že sledi iz prej povedanega – in če naj opišem, kot je, ne bo izpadlo najlepše. Ta narod je v nekaterih značilnostih drugačen od nemškega, kar mu ne laska – vendar nič o tem. (Kronika 1782: 109)

Neugodna kombinacija razmer na področju slovenske pismenosti, premalo razpoložljivih slovenskih evangeličanskih tiskov, pastarjevo pomanjkljivo znanja slovenščine, civilizacijske razlike med izobraženim pastarjem iz urbanega okolja in podeželskim prebivalstvom ter ne nazadnje obojestranski predsodki z etničnim predznakom so pripeljali k postopnemu uveljavljanju nemščine kot ritualnega jezika. Knopf je takole opisal položaj:

Ta občina je bila zelo podivjana (verwildert), kajti močno so se prepirali tudi z mojim predhodnikom – k temu pride še jezik, ki je za tukajšnjega dušnega pastarja zelo neprijeten (unangenehm). Kajti jezik je po izvoru slovanski (»Sclavonisch«), vendar ima narečje in način, kako se izražajo, pokrajinske značilnosti (»ist nationell, d. h. nach den Gegenden eingerichtet«), in je mešanica (»Mischmasch«) vsega mogočega. Pravi izvorni jezik je kranjski in tega se tudi poslušujem, ker tukajšnji jezik nima ne svojega slovarja ne slovnice, ju tudi

imeti ne more. Zato sem delal takole: pri molitvah, evangelijih in berilih, spovedi, obhajilu, krstu, poroki, sprevidenju bolnikov sem se držal kranjskega jezika, pridigal pa sem v nemščini. Ob koncu pridige sem glavne misli in citate iz biblije podal v kranjščini. Prevedel mi jih je Gr. Wurian, ki je oba jezika dobro razumel. (Kronika 1782: 109)

Pastor je upošteval slovenščino torej samo v stalnih delih bogoslužja in pri podeljevanju zakramentov, kjer pa bi bila najbolj primerna in učinkovita (hkrati bi pa tudi zahtevala visoko stopnjo jezikovnega znanja), se je posluževal nemščine. Vprašanje je skušal rešiti s tem, da je kot prevajalce vključil odrasle in čim prej skušal otroke naučiti nemščine ter na ta način glede na jezik v cerkvi homogenizirati versko občino.

Kar se tiče verouka, sem delal tako, da sem, ker otroci na žalost nimajo predstave o veri in ker imajo tudi starejši okrnjeno znanje, začel poučevati z metodo spraševanja, ker moški večinoma znajo nemško. Posluževal sem se Seilerjevega katekizma. Potem sem vzel otroke v tukajšnjo nemško šolo in sem jih s pomočjo individualnega pouka spravil tako daleč, da nekateri izmed njih zelo dobro berejo in pišejo nemško ter obvladajo verouk. Ampak, kaj pomaga. Poleti so otroci pasli živino, k pouku niso prišli in vse dobro je šlo v izgubo.

Kot bi se hotel opravičiti, je dodal še svoje mnenje o težkem slovenskem jeziku:

Nemec se bo tega jezika dosti težje naučil kot Slovenec (der Windische) nemščine, čeprav se slednjemu pozna na izgovorjavi, da je Slovenec (ein Windischer). (Kronika 1782: 109)

Negativen odnos do članov evangeličanske občine slovenskega jezika je na več mestih formuliral tudi Lederer. V pogajanjih z zastopniki bleiberške evangeličanske občine slovenske podružnice sploh niso omenili. Tudi pisnega povabila predstavniki zagoriške podružnice niso podpisali. Lederer je v kroniki dodal, da so bleiberški zastopniki v dopisu konzistorialnemu svetniku na Dunaju zapisali:

Občina je doslej imela slovensko podružnico, ki pa je ob mnogih priložnostih bila vedno kamen spotike in je od matične občine oddaljena 5 do 7 ur. Tej podružnici bi se matična občina prostovoljno odpovedala in bi se jo prepustilo drugi bliže ležeči občini. (Kronika 1782: 114)

Do formalne ločitve med Bleibergom in Zagorčami pa le ni prišlo (Kronika 1782: 115). Potem ko so Zagoričani bili skoraj eno leto brez redne službe božje, se je v Bleibergu zglasilo »nekaj dobromislečih članov hčerinske občine« in prosilo predstojnike in pastorja, da bi jim končno spet dali božjo službo (Kronika 1782: 118). Medtem pa je zagoriška podružnica zgubila del svojih članov. Tisti, ki so spadali pod Bekštanj in Rožek, so se smeli z dovoljenjem okrožnega urada priključiti šent-rupertski evangeličanski občini (Kronika 1782: 120). Trije člani zagoriške občine, »uporni in samovoljni možje« (tako je zapisal Lederer v kroniko) pa niso hoteli ostati pri Bleibergu, čeprav je skušal posredovati dvorni sodnik. Med temi tremi je bil tudi Jurij Mešnik. Šele drugo nedeljo po veliki noči (1792) je imel Lederer svojo nastopno pridigo in bogoslužje s sveto večerjo v zagoriški molilnici. »Božja služba je morala seveda biti v nemščini, ker ne znam slovensko. Samo peli so Slovenci v svoji materinščini,« je zapisal (Kronika 1782: 120). Vendar se je Lederer začel učiti slovenščine. Kdo mu je pri tem pomagal in kakšni so bili njegovi uspehi, je opisal v kroniki:

Že leta 1792 sem se pričel nekoliko seznanjati s slovenskim jezikom. Pritegnil sem Šimna Mešnika iz Zagorič, ki mi je zelo pomagal pri prevodu nekaj liturgičnih molitev pri spovedi in sveti večerji, pri krstu, pogrebu, poroki in navadnih cerkvenih molitev po pridigi v ta jezik. Če so ti prevodi slovnično pravilni, zaradi nepopolnega jezikovnega znanja ne morem presoditi in o tem tudi zelo dvomim. Trudim se, da posnemam navadno izgovorjavo. Splošno mi potrjujejo, da me vsakdo lahko razume. Pridigati si v tem jeziku še ne upam in tega si tudi ne bom upal vse dotlej, dokler si ne bom popolnoma usvojil slovenščine in se v njej izuril. (Kronika 1782: 126)

Kljub temu do popolne pomiritve med tremi »separatisti« in njim ni prišlo. Vzrok spora je bilo vsaj na zunaj plačevanje letnega prispevka.

Eden njih se je sicer včasih udeležil javne službe božje, ni pa plačeval letnega prispevka. Ostalih dveh tudi ponudba znižanega prispevka ni spremenila, tako da se s svojima družinama nista udeleževala javnega bogoslužja in so bili povsem brez dušnopastirskega vodstva, prepuščeni samim sebi.

Pastor je o tem stanju poročal svojemu seniorju, ki je upornike prijavil okrožnemu uradu. Zadeva je prišla pred dvornega sodnika v Podkloštru. Dva sta se spokorila in bila pripravljena plačevati svoj prispevek, Mešnik (po domače Rupič iz Sovč) pa je vztrajal v svoji trmi (Kronika 1782: 130).

K vsem ostalim vzrokom sporov se je v bleiberski občini pridružil še jezikovni oziroma etnični. Nanj pastori niso bili vnaprej pripravljene. V nobeni od delovnih pogodb ni bilo govora o jezikovnih potrebah zagoriške podružnice. Vsekakor laični zastopniki bleiberske evangeličanske občine niso iskali kandidatov, ki bi vsaj delno izpolnjevali jezikovne pogoje za skupino, ki je imela v svojih vrstah vernike, ki nemščine niso obvladali. Od kod bi jih mogli tudi dobiti? Edini kandidati, ki bi nekoliko prišli v poštev, bi bili Prekmurci, do neke mere tudi Slovaki, Moravani ali Čehi. Res je na Koroško v zgodnjem obdobju prišlo nekaj kandidatov iz predelov Ogrske, kjer so živeli Slovaki. Nekateri so brez dvoma imeli izkušnje z mnogo- in večjezičnostjo, vsekakor veliko več kot tisti iz Bavarske in Württemberga. Mogoče je kateri izmed njih celo znal slovaško. Na Koroškem svojega morebitnega znanja nihče izmed njih ni uporabil v dušnopastirske namene.

Nekateri raziskovalci zagoriških protestantov (na primer Sakrausky 1960, Bučar 1968, Schwarz 2008 in 2009) so se dotaknili tudi vprašanja postopnega izginjanja slovenščine kot cerkvenega jezika, jezikovne asimilacije in opredelitve evangeličanov slovenskega jezika za nemški narodnopolitični tabor, s tem pa posredno ali zavestno proti slovenskemu narodnoemancipacijskemu gibanju. Kolikšen delež pri tem razvoju je imela pripadnost Evangeličanski cerkvi, je odprto vprašanje, vsekakor pa je bila zagoriška skupina protestantov med prvimi cerkvenimi občinami v slovenskem delu dežele, ki je opustila slovenski jezik v cerkvi, od vsega začetka pa slovenščine ni upoštevala v šoli. Nekaterim pastorej, neveščim ali samo deloma večšim slovenskega jezika, je bila oskrba zagoriških protestantov v slovenskem jeziku prej neljuba dolžnost in obremenitev kot pa srčna zadeva. Ko je po letu 1848, zlasti pa po letu 1860 nastopilo obdobje narodno politične diferenciacije, se evangeličanska skupina slovenskega jezika ni opredelila za slovensko narodno gibanje. Druga, prav tako otežujoča okoliščina je bila jezikovna izoliranost znotraj Evangeličanske cerkve na ozemlju Notranje Avstrije oziroma

habsburških dednih dežel. Tretji dejavnik, ki je v 19. stoletju posegel v razvoj, je bila ideologija nacionalizma.

ARHIVSKI VIRI

- a) Archiv der Evangelischen Pfarrgemeinde Bad Bleiberg (Arhiv Evangeličanske župnije Bad Bleiberg), Bad Bleiberg:
Chronik I, 1783–1857 (Kratica: Kronika 1782).
Taufbuch, Sterbbuch (matrike evangeličanske župnije Bad Bleiberg).
- b) Evangelisches Diözesanmuseum (Škofijski muzej Evangeličanske cerkve), Fresach:
Circularre von Sr. Hochwürden dem Herrn Superintendenten der Nieder und Inner-Oesterreichischen dioecese Auspurg. Konfeßion, wie auch von Senior der Inner. Oesterr. Kirchen Gemeinen Auspurg. Konfeß. an die Herrn Prediger in Kärnthen und Steiermark und an die Evangelischen Gemeinen, oder besondere Berichte und Schreiben von Superintendenten und Senior an einzelne Prediger und Gemeinen die sich auf Kirchen Angelegenheiten beziehen (Kratica: Cirkulare).
Verzeichnis der Kommunikanten (Bleiberg), Erstes Kommunikantenbuch Bleiberg 1784–1817.
- c) Archiv der Evangelischen Kirche (Arhiv Evangeličanske cerkve), Wien/Dunaj.
Kratica: AEKÖ.
- d) Kärntner Landesarchiv (Koroški deželni arhiv), Klagenfurt/Celovec, Kratica: KLA.
- e) Archiv der Diözese Gurk (Arhiv krške škofije); Klagenfurt/Celovec, Kratica: ADG.

LITERATURA

- Vekoslav BUČAR, 1968: Zagoriče – zadnji ostanek slovenskih Trubarjevih protestantov. *Vrednote Los valores V*, 17–36.
- Josef KARNIEL, 1981: Zur Auswirkung der Toleranzpatente für die Juden in der Habsburgermonarchie im josephinischen Jahrzehnt. *Im Zeichen der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts in den Reichen Joseph II., ihren Voraussetzungen und ihren Folgen*. Eine Festschrift. Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte. Zweite Reihe. Ed. P. F. Barton. Wien: Institut für protestantische Kirchengeschichte. 203–220.
- Franz REISCHER, 1965: *Die Toleranzgemeinden Kärntens nach einem Visitationsbericht vom Jahre 1786*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- Oskar SAKRAUSKY, 1960: *Agoritschach. Geschichte einer protestantischen Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten*. Kärntner Museumsschriften, XXI. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten.
- Oskar SAKRAUSKY, 1986: *St. Ruprecht am Moos. Die Geschichte einer evangelischen Pfarrgemeinde im Großraum Villach*. St. Ruprecht am Moos: Evangelisches Pfarramt St. Ruprecht am Moos.
- Karl W. SCHWARZ, 2008: Agoritschach/Zagoriče – eine evangelische Gemeinde im gemischtsprachigen Südkärnten. *Carinthia I*, 198, 333–353.
- –, 2009: Zagoriče – evangeličanska fara na dvojezičnem Koroškem. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu 2009*. 69–77.

Marijan SMOLIK, 1963: *Odmev verskih resnic v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Semeniška knjižnica.

Reinhard STAUBER, 2011: Umbruch zur Toleranz – Die Rahmenbedingungen der josephinischen Reformen. W. Wadl (hrsg.), *Glaubwürdig bleiben: 500 Jahre Protestantisches Abenteuer*. Wissenschaftlicher Begleitband zur Kärntner Landesausstellung 2011 in Fresach. Klagenfurt am Wörthersee: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten. 326–338.

Stephan STEINER, 2018: »... als ob sich diese Bauers-Leute schon in eine Republ[ik] aufgeworfen«. Untergrund-Protestantismus und Rebellion. *Österreich Geschichte Literatur Geographie* 62/1, 18–28.

Peter Günter TROPPEL, 1989: *Staatliche Kirchenpolitik, Geheimprotestantismus und katholische Mission in Kärnten 1752–1780*. Das Kärntner Landesarchiv, Bd. 16. Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv.

– –, 1993: *Die Berichte der Pastoralvisitationen des Görzer Erzbischofs Karl Michael von Attems in Kärnten von 1751 bis 1762* (Fontes rerum austriacarum / Österreichische Geschichtsquellen, Zweite Abteilung, Diplomataria et acta, 87. Band). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Wilhelm WADL, 2011: Bemerkungen zur Umsetzung des Toleranzpatentes in Kärnten. W. Wadl (hrsg.), *Glaubwürdig bleiben: 500 Jahre Protestantisches Abenteuer*. Wissenschaftlicher Begleitband zur Kärntner Landesausstellung 2011 in Fresach. Klagenfurt am Wörthersee: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten. 339–348.

RELIGIOUS AND LINGUISTIC DIVERSITY AND (IN)TOLERANCE IN THE 18TH CENTURY – THE (UNDERGROUND) PROTESTANTS FROM GAILTAL AT THE TRANSITION FROM “UNDERGROUND” RELIGIOUS LIFE TO THE AGE OF TOLERANCE

The paper focuses on a small Protestant group of Slovene language in Carinthia during the first two decades after publication of the Edict of Tolerance of 1781, issued by Emperor Joseph II. The roots of this group in the villages around Podklošter (Arnoldstein) go back to the period of Slovene Reformation in the 16th Century. For two centuries, this numerically small group of underground Protestants preserved its forbidden faith and cultivated it with the help of Slovene prints and manuscripts. The Edict of Tolerance allowed the legalization of its religious confession. In 1785, a prayer house was built in Agoritschach and the group was named after this place. Since far less than five hundred Protestants were living in this area, they could not form an independent Protestant community. As a Slovene branch community (in the 18th Century German it was called “Windische Filialgemeinde”), it joined the German speaking Protestant community Bleiberg near Villach. There were no Protestant clergymen with sufficient knowledge of Slovene, and there was a great shortage of Slovene texts and printed manuals. In 1784, a prayer book was reprinted, which was first published two hundred years earlier by Jurij Dalmatin. The project of publishing further Slovene Protestant books has not been realized. Preserved written sources testify that the first two decades in the history of the Agoritschach group were marked by many tensions and conflicts. One of the reasons for this was linguistic and ethnic diversity, which raises questions about ethnic identity in the pre-national period and offers some answers to them.